

ارزیابی توسعه معماری و شهرسازی مدرن در معماری خانه‌های قاجار (مورد شناسی: شهر کرمانشاه در منطقه غرب ایران)*

بگاه چالشگر (دانشجوی دکتری، گروه معماری، واحد جالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، جالوس، ایران)

مژگان خاکپور** (استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران)

علی اصغر زاده (استادیار گروه معماری، واحد جالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، جالوس، ایران)

چکیده

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱ خرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۵ شهریور ۱۴۰۰

صفحات: ۸۶-۶۵

تحولات معماری و فضاهای شهری کرمانشاه در دوران قاجار همزمان با ظهور فرآیند توسعه و رشد کالبدی شهرهای ایران، به واسطه ورود شاهزادگان قاجار به کرمانشاه و تأثیرات موقعیت ارتباطی این شهر محقق شد. بدین ترتیب زمینه لازم برای شکل‌گیری و توسعه‌ی فضاهای شهری و معماری، تغییر روابط اجتماعی، تفکیک اقشار جامعه و پیدایش نیازهای جدید پدید آمد. در این پژوهش، چگونگی شکل‌گیری معماری خانه‌های قاجار در منطقه غرب ایران و به طور اخص شهر کرمانشاه و بررسی رابطه‌ی الگوهای توسعه معماری و شهرسازی مدرن با معماری خانه‌های قاجار به عنوان پرسش‌های اساسی تحقیق مطرح شده است. این پژوهش با روش تاریخی، تفسیری مبتنی بر سه مرحله «ارزیابی فرآیند توسعه معماری و مولفه‌های تأثیرپذیری از شهرسازی غرب در خانه‌های قاجار»، «بررسی خانه‌های شاخص بر اساس مبانی نظری و چگونگی تأثیر معماری غرب و فضای شهری مدرن بر معماری دوره قاجار» و «چگونگی شکل‌گیری و دگرگونی متأثر از معماری غرب و فضای شهری مدرن و انعکاس آن بر کالبد معماری و شهرسازی در خانه‌های کرمانشاه در منطقه غرب ایران» صورت گرفت. تحلیل موضوع در این نوشتار بر اساس جمع‌آوری اطلاعات به صورت اسنادی، کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی برای بررسی محدوده‌ی مطالعاتی مورد نظر میسر شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دولت قاجار زمینه‌های تغییرات و الگوبرداری از تمدن غرب را در فضای سنتی جامعه ایران فراهم نموده و در این دوره ساختمان‌هایی به سبک تلفیقی با عناصر و تزئینات متأثر از معماری و الگوهای توسعه شهری غرب در معماری ایران ظهور کرده است. فرآیند ارزیابی در این پژوهش مطابق شاخصه‌های تعیین شده، مبین آن است که میزان تأثیرگذاری و الگوبرداری شامل دوران تداوم سنت‌های معماری ایران، دوران تلفیق معماری سنتی ایران با معماری غرب و دوران جایگزین شدن معماری غرب با معماری سنتی ایران است. سیر تکاملی و تغییرات کالبدی معماری خانه‌های قاجاری کرمانشاه بر اساس وابستگی به تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در ساختار شکل‌گیری و توسعه شهر قاجاری کرمانشاه میسر شده است.

کلید واژه‌ها:

فرآیند توسعه، معماری و شهرسازی مدرن، خانه‌های قاجار، کرمانشاه.

* این مقاله برگرفته از رساله‌ی دکتری با عنوان «تأثیرات فرآیند توسعه معماری و شهرسازی مدرن بر شکل‌گیری و سیر تکاملی معماری خانه‌های قاجار» با همکاری نویسندگان می‌باشد.

** نویسنده مسئول: دکتر مژگان خاکپور

پست الکترونیک: khakpour@guilan.ac.ir

مقدمه

معماری و شهرسازی ایران شد و شکل‌گیری معماری بناهای دوره قاجار در کرمانشاه از معماری در همین بازه الگو می‌گیرد. این پژوهش در پی یافتن پاسخ دو پرسش مدنظر می‌باشد: ۱. تحولات معماری خانه‌های قاجار در شهر کرمانشاه در منطقه غرب ایران چگونه بوده است؟ ۲. چه رابطه‌ای بین الگوهای توسعه معماری و شهرسازی مدرن با وضعیت معماری خانه‌های قاجار برقرار است؟

پیشینه تحقیق

با مطالعه پژوهش‌ها، اسناد و نظریات متعدد به نظر می‌رسد که در این راستا چگونگی شکل‌گیری معماری قاجار به دنبال، تضعیف معماری سنتی و توسعه‌ی الگوی معماری غرب در خانه‌های ایرانی به صورت کلی مطرح است. بررسی پیشینه تحقیق خانه‌های قاجاری شهر کرمانشاه نیز نشانگر آن است که تاکنون ارزیابی فرآیند توسعه معماری - شهرسازی طبق تعیین مولفه‌های تاثیرپذیری از معماری سنتی، معماری غرب و الگوهای توسعه شهرسازی صورت نگرفته است. در این زمینه مواردی از پژوهش‌های مرتبط در جدول ۱، بیان شده است:

پیدایش مدرنیسم و توسعه در معماری و شهرسازی کرمانشاه در دوران قاجار، با تشکیل اکولوژی شهر، احداث خیابان‌ها و تشکیل محلات نوین و در عرصه‌ی معماری با ایجاد فضاهای نو و برون‌گرا، تحولات در فرم، پوسته و تزئینات در ساختار کالبدی این شهر نمود یافت. مطالعات این پژوهش براساس اهمیت موضوع، با تحلیل تحولاتی که زمینه لازم برای ظهور و توسعه این فضاها را فراهم نمود و تغییراتی که در زندگی اقشار مختلف جامعه پدید آمد مانند روابط اجتماعی، معیارهای تفکیک گروه‌های جامعه و ظهور نیازهای جدید در معماری خانه‌های قاجاری کرمانشاه محقق شده است. اما تاکنون فرآیند توسعه معماری - شهرسازی و میزان تاثیرپذیری از مولفه‌های معماری سنتی، معماری غرب و الگوهای توسعه شهرسازی در خانه‌های قاجار شهر کرمانشاه بدین گونه ارزیابی نشده است. در این پژوهش ابتدا روند تحولات ساختاری در خلق فضای خانه‌های قاجار و سپس نمودهای فضایی در شهر کرمانشاه مورد تحلیل قرار گرفته است. در بررسی فرضیات به نظر می‌رسد که ترسیم آرمانشهر از معماری و شهرسازی غرب باعث بوجود آمدن الگوهای

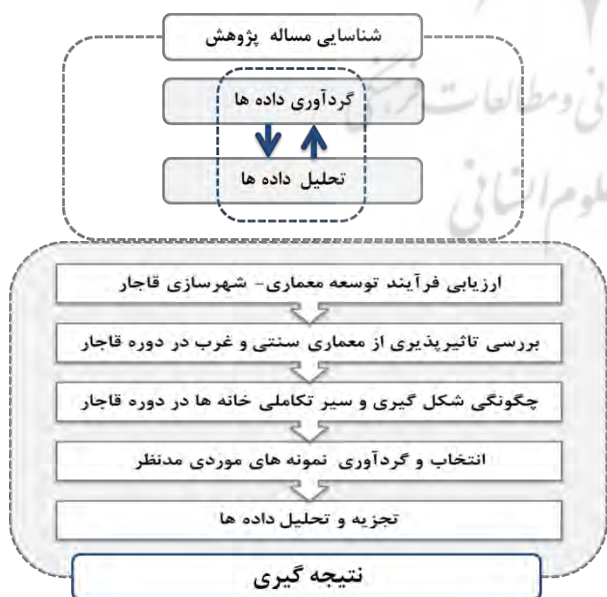
جدول ۱. سابقه پژوهش‌های مرتبط

سال	مباحث	عنوان	نگارنده
(۱۳۷۵) (۱۳۷۶)	گونه‌شناسی درون‌گرا و برون‌گرا، بررسی عناصر معماری، الگوهای ساختاری و تزئینات	«آشنایی با معماری مسکونی ایرانی»	معماریان
(۱۳۷۶)	بیان نگرش تاریخی اجتماعی سیاسی اقتصادی شهر کرمانشاه	«تاریخ کرمانشاه در عصر قاجار»	کزازی و بیگلری
(۱۳۷۷)	بررسی ویژگی‌های معماری قاجار	«معماری ایران در دوره قاجار»	افشار اصل و مهدی خسروی
(۱۳۸۸)	بررسی خانه‌های دوره قاجار در شهرهای کاشان، همدان، کرمان، رشت و شیراز	«خانه، فرهنگ، طبیعت»	حائری
(۱۳۸۸)	بررسی و تحلیل معماری دوره قاجار، نقوش تزئین‌کننده معماری قاجار در تهران	«آیین خیال»	گودرزی
(۱۳۸۹)	جایگاه و مرتبه معماری قاجار، تغییر الگوی ساختاری درون‌گرا به برون‌گرا	«معماری دوره قاجار»	کمالی
(۱۳۸۹)	گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم رشت و تفکیک الگوهای معماری	«گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم رشت»	خاکپور، انصاری و طاهرزبان
(۱۳۸۹)	بررسی شکل‌گیری و تحولات در ساختار فضای تهران	«تاثیر تجدد بر سازمان فضایی تهران»	ریاضی
(۱۳۸۹)	معرفی عوامل تعیین‌کننده در معماری قاجار و شیوه جدید معماری	«بررسی معماری و شهرسازی در دوره قاجار»	فرهاد و کاشانی

(۱۳۸۹)	تاثیرگذاری شرایط اقلیمی، درونگرایی در معماری خانه‌های تاریخی قاجار و تزئینات	«بررسی خانه‌های تاریخی بیرجند در دوره قاجار»	صارمی و مسعودی
(۱۳۸۹)	بررسی الگوهای شکلی، اقلیمی و فرهنگی خانه‌های قاجاری در اصفهان	«بازشناسی بخشی از هویت معماری ایرانی بوسیله تحلیل گونه شناسانه خانه‌های اصفهان در دوره قاجار»	قاسمی و معاریان
(۱۳۸۹)	تقسیم بندی شاخصه‌های متفاوت در معماری مسکونی خانه‌های قاجاری در تهران	«جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه‌های تهران دوره قاجار»	رمضان جماعت و نیستانی
(۱۳۸۹)	بیان ویژگی‌های معماری، سازه، تزئینات و بررسی تاثیرات معماری غربی	«بررسی ویژگی‌های سبکی گونه معماری مسکونی دوره قاجار شیراز»	زارعی
(۱۳۹۰)	بررسی معماری از لحاظ ساختار، زیبایی شناسی و تاثیرات غرب در معماری خانه‌ها	«الگوهای مطرح در طراحی نماهای اصلی خانه‌های دوره قاجار»	بابازاده اسکویی و پاکروان
(۱۳۹۱)	شاخصه‌های معماری خانه‌های سنتی، بررسی نمونه‌های موردی در تهران	«معماری خانه‌های ایرانی»	کاتب
(۱۳۹۲)	تحولات معماری در گرایش به برونگرایی و ارتباط با محیط، سبک زندگی و فضای اجتماعی	«رویکردی تحلیلی به سیر تحول خانه ایرانی در عهد قاجار»	قلیچ خانی
(۱۳۹۲)	بررسی شیوه زندگی، معماری و تزئینات قاجار و تاثیر گذاری سبک غربی	«معماری و فرهنگ در خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار»	سلطانزاده، ایرانی بهبهانی و ارمغان
(۱۳۹۳)	تحلیل پدیده سنت و تجدد در معماری معاصر تهران	«دارالخلافة ناصری»	قیادیان
(۱۳۹۴)	تحولات ناشی از نیازهای جدید و ظهور تکنولوژی تحت تاثیر الگوهای غربی و عدم استفاده از الگوهای سنتی	«تاثیر تعاملات فرهنگی ایران و اروپا بر معماری ایران در دوره قاجار»	شاهرودی
(۱۳۹۶)	تاثیر گذاری الگوهای رفتاری افراد جامعه در شکل گیری فضای سکونت، میزان اثربخشی فرهنگ غرب در سبک زندگی مردم شهر همدان و معماری خانه‌ها	«بازتاب فرهنگ غرب در تحول سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار همدان»	ابراهیمی، سلطانزاده و کرامتی

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

کالبد معماری و شهرسازی در خانه‌های کرمانشاه در منطقه غرب ایران را نمایان می‌سازد.

شکل ۱. فرآیند اجرای پژوهش

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

روش تحقیق

شیوه تحقیق این پژوهش تاریخی - تفسیری انتخاب شده است و فرآیند تحقیق، مطابق شکل ۱ بر اساس سه مرحله صورت می‌گیرد: ۱. «ارزیابی فرآیند توسعه معماری و مولفه‌های تاثیرپذیری از شهرسازی غرب در خانه‌های قاجار»: تعبیر صحیحی از مساله در ارتباط با اثر شناخته شده ارائه می‌شود؛ واقعیت‌های مربوط به موضوع استنتاج می‌گردد و فرآیند توسعه معماری - شهرسازی قاجار مورد بررسی قرار می‌گیرد. ۲. «بررسی خانه‌های شاخص»: الف) انتخاب خانه‌ها ب) تحلیل شاخصه‌ها. بررسی مبانی نظری و تحلیل شیوه نفوذ مدرنیته به معماری غرب و فضای شهری مدرن بر دوره تاریخی قاجار صورت می‌گیرد و وضعیت معماری ایران در مواجهه با تمدن غرب ارزیابی می‌گردد. ۳. «نتیجه‌گیری»: چگونگی شکل‌گیری و دگرگونی متاثر از معماری غرب و فضای شهری مدرن و انعکاس آن بر

مبانی نظری

تحولات و پیشرفت در عرصه معماری و شهرسازی قاجاری در ایران، همزمان با رویارویی فرآیند توسعه و مدرنیته در غرب شکل گرفت. توسعه و برنامه‌ریزی شهری نوین باعث دگرگونی غیرمستقیم ایران گردید (افشار اصل، خسروی، ۱۳۷۷:۱۲۵). معماری قاجار تداوم‌دهنده مبانی و الگوهای سنتی ایران بود و معماری دورگه و التقاطی به واسطه دوری از مبانی معماری مدرن و نگاه نسبتاً سطحی و ناخودآگاه جامعه به سنت‌های معماری گذشته توانایی خلق معماری نوین را نداشت (Bani Masoud, 2015:75). تضعیف سنت‌های تاریخی معماری ایران در دوره قاجار، توسعه معماری غرب و تحولات در الگوهای معماری، به واسطه‌ی بازدید رجال، دانشجویان و هنرمندان ایرانی از کشورهای اروپایی پدید آمد و توسط کارفرمایان به معماران و سازندگان بناها تحمیل شد.

در این شرایط معماری به سبب وجود تفاوت در مسائل فرهنگی و تکنولوژیکی با معماری غرب، شتابزده و ناگزیری شکل گرفت. در حالیکه معماری در دوره‌های بعد به صورت انتخابی پدید آمد (صارمی، ۱۳۷۴:۳۴). توسعه‌ی الگوهای شهرسازی و ظهور عناصر غربی، در شکل‌گیری و طراحی بناهای متناسب با فضای شهری تاثیرگذار بود و موجب تحولات در عرصه‌ی معماری سنتی ایران شد. دگرگونی در معماری و شهرسازی در این دوران با بروز فضاهای جدید در بافت شهر به صورت تلفیقی از سنت و مدرنیته شکل گرفت (قبادیان، ۱۳۹۳:۱۸). در پی آگاهی یافتن جامعه سنتی ایران از میزان عقب ماندگی خود نسبت به جوامع دیگر، ارزش‌ها و معیارهای معماری و شهرسازی قاجار تحت تاثیر عوامل درونی و بیرونی متحول شدند. عوامل موثر در تحولات شامل موارد مطابق با شکل ۲ به شرح ذیل است: (حبیبی، ۱۳۷۳: ۱۳۸).

شکل ۲. عوامل درونی و بیرونی در تحولات معماری و شهرسازی قاجار

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

در اواسط این دوره با ظاهری غربی نمایان شدند (Ramezan Jamaat, 2012:66). تحولات در این دوران سبب توسعه‌ی فضاهای متفاوت با نحوه‌ی زندگی گروه‌های مختلف جامعه شد. جایگاه طبقاتی مردم نیز در پدیدار شدن نیازهای جدید در معماری بناهای مسکونی موثر بود. بدین‌گونه که مردم عادی از بناهای ساده با مصالح خشت و گل و طبقات متمول در ساختمان‌های مقاوم آجری، با طرح‌های گسترده

تغییرات در اوایل دوره قاجار، همراه با سایر پدیده‌های هنری و اجتماعی از پدیده‌های درونی جامعه تاثیر پذیرفت (Sajadi, 2014:80). برخورد فناوری اروپا با فرهنگ سنتی ایران، در ابتدا به پذیرش اندیشه‌ها و مظاهر مادی غرب انجامید و در اواسط این دوره به تقابل میان سنت و تجدد مبدل شد (Bani Masoud, 2015:78). فرم‌های بناهای ایرانی که با اصول معماری سنتی و در ساختار شهرهای سنتی شکل گرفته بودند،

تکامل یافتند (کمالی، ۱۳۸۹: ۴۷). تحولات شهرسازی ایران در دوره قاجار نیز از دیدگاه صاحب‌نظران، مطابق با شکل ۳ به شرح ذیل به اختصار نشان داده شده است:

بیرونی، اندرونی و دارای عناصر معماری سنتی ایرانی زندگی می‌کردند (زمرشیدی، ۱۳۹۰: ۲). همزمان عناصر و اشکالی مانند: «روزن‌های قوسی شکل و هلالی، ارسی، سنتوری و حوضخانه» وارد معماری شدند و

شکل ۳. تحولات شهرسازی ایران از دیدگاه صاحب‌نظران

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

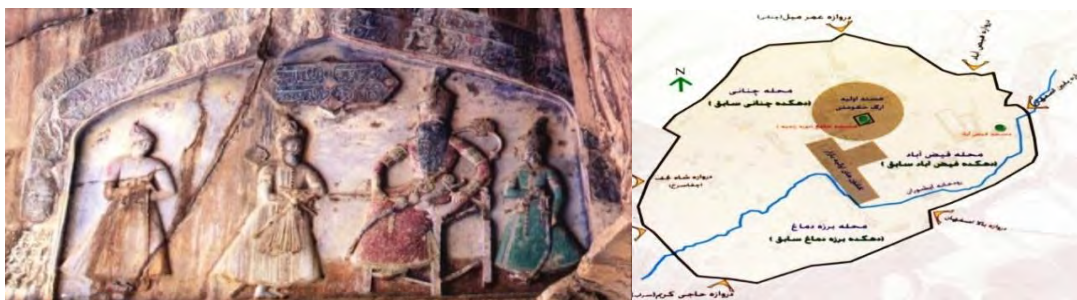
صورت گرفت. عملکردهای موجود در منطقه موجب پدید آمدن قصرحکومتی، میدان مشق، نقاره‌خانه، مسجد جامع، بازار، میدان توپخانه و دیوانخانه در شهر کرمانشاه شد (برومند سرخابی، ۱۳۸۸: ۱۷۰). «تاریخ‌نگاران، تاجران، مسافران» در بیان اوضاع شهر کرمانشاه در دوره محمدعلی میرزا دولت‌شاه مطابق جدول ۲ چنان گفته اند که:

شهر کرمانشاه در دوران قاجار به عنوان مرکز حکومت محمد علی میرزا دولت‌شاه، که شامل قسمت پهناوری از منطقه غرب ایران، شناخته می‌شد. مطابق اسناد و توصیفات تاریخ‌نگاران، تاجران، مسافران در جدول ۲ و نقشه شهر در شکل ۴، تغییرات و اقدامات گسترده در شکل‌گیری و توسعه شهر کرمانشاه با توجه به موقعیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در چارچوب یک نظام سازمان یافته توسط شاهزاده قاجار

جدول ۲. اوضاع شهر کرمانشاه

نمونه‌های توصیفات اوضاع شهر کرمانشاه				
نگارنده	عنوان	مکان	مباحث	سال
باکینگهام	محقق	هند شرقی	توصیف برج و بارو و استحکامات دروازه های پنج گانه شهر	۱۸۱۶
"کمتر از نیم قرن پیش کرمانشاه دهکده ای بزرگ بود که ساکنان آن را کشاورزان و دامدارن تشکیل می‌دادند. یک قصبه مرزی در مقابل بغداد و از هنگامی که محمد علی میرزا به حکومت آنجا تعیین شد و مستقر گردید رو به آبادی و توسعه نهاده است."				
روسو	کنسول فرانسه	بغداد	جمعیت کرمانشاه	۱۸۱۶
"جمعیت کرمانشاه در سال ۱۸۰۷ در حدود ۱۶۰۰۰ تا ۱۸۰۰۰ نفر بوده است؛ امروز (۱۶ سپتامبر ۱۸۱۶) به ۳۰۰۰۰ نفر رسیده است."				
روسو	کنسول فرانسه	بغداد	امور ساختمانی و عمرانی	۱۸۰۷
"حاکم کرمانشاه از قدرتمندترین فرمانروایان ایران است که بر منطقه پهناوری حکومت می‌کند؛ همه روزه امور ساختمانی و عمرانی رو به افزایش است. در کرمانشاه کارخانه توپ سازی دایر کرده اند که از مس و برنز ریخته گری می‌کنند؛ ریاست کارخانه و فرماندهی توپخانه کرمانشاه به عهده یک نفر افسر روسی به نام یوسف خان توپچی باشی است."				
باکینگهام	محقق	هند شرقی	دروازه های پنج گانه	۱۸۱۶
"دروازه‌ی غرب کبیر آقا نامیده می‌شود که نام آن از مقبره کوچک و زیبایی گرفته شده است؛ دروازه‌ی شمال غرب نجف اشرف خوانده می‌شود. سومین دروازه در شمال به دروازه شریف آباد شهرت دارد که شاید به خاطر نام سازنده آن بدین نام خوانده می‌شود. چهارمین دروازه در شمال شرقی، طاق بستان است و آخرین دروازه در جنوب شرقی، به دروازه اصفهان مشهور است که در ابتدای جاده اصفهان قرار دارد."				
کرپرتز	محقق	-	آثار باستانی تشریح اوضاع اجتماعی و سیاسی شهر	-
"شاهزاده محمد علی میرزا با کارهای برجسته و ایجاد ساختمان‌های زیبا و عام‌المنفعه و استحکامات دفاعی جدید هر روز به اهمیت و اعتبار کرمانشاه افزوده است. بازاری با نقشه و طرح عالی بنا کرده است. آتشبار و توپخانه سپاه کرمانشاه و کارخانه توپ و اسلحه سازی این شهر معروف است."				
سرهنگ چریکف	-	-	تهیه نقشه شهر	۱۸۵۰
"کرمانشاه در ۳۴،۱۹،۹ درجه عرض شمالی و ۴۷،۹،۰ درجه طول شرقی گرینویچ واقع است. شهر در دامنه کوه سفید و دره حاصلخیز رودخانه قره سو و تقریباً در پنج کیلومتری غرب این رودخانه قرار دارد. کرمانشاه در راه اصلی بین ترکیه و ایران واقع است که به دلیل تجارت برنج، گندم، جو، انگور و محصولات دیگر با بغداد دارای اهمیت است."				

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

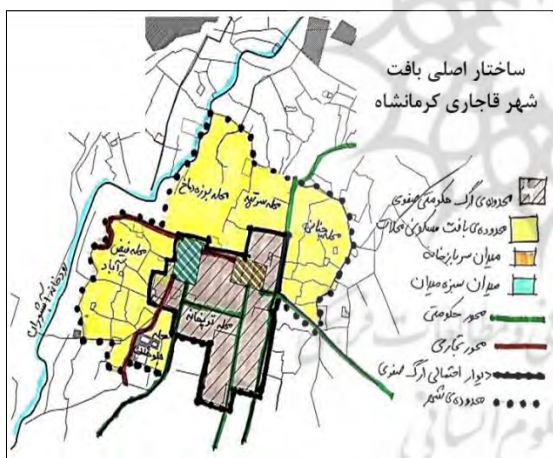
شکل ۴. نقشه شهر کرمانشاه در دوران قاجار

در طاق بستان

(منبع: میراث فرهنگی)

ارتباطی شهر کرمانشاه، ارتباط کشورهای اروپایی بویژه انگلستان با آسیا و هندوستان را فراهم کرد. به واسطه وجود مسیر شاهراه ارتباطی و اهمیت سیاسی کرمانشاه در اوایل قرن بیستم میلادی کنسولگری‌های روسیه و انگلستان در این شهر شکل گرفت.

خصوصیات تاریخی و ساختار بستر طبیعی شهر کرمانشاه در پدیداری استخوان‌بندی هسته اولیه شهر در شکل ۶، رشد و توسعه فضاها، شبکه‌های ارتباطی و دسترسی بین شهری، عناصر شاخص کالبدی قاجاری نقش بسزایی داشت (معبدی، ۱۳۸۴: ۴۵).

شکل ۷. ساختار اصلی بافت شهر قاجاری

(منبع: میراث فرهنگی)

شکل ۶. هسته های اولیه شهر قاجاری کرمانشاه

(منبع: میراث فرهنگی)

معماری و شهرسازی کرمانشاه را فراهم نمود. در سال ۱۸۷۵ میلادی فعالیت‌های شهر به استفاده از مسیر ارتباطی کربلا و توسعه نظامی محدود شد. در سال ۱۹۱۷ در اواخر حکومت قاجار شهر کرمانشاه به عنوان مرکز مهم تجاری، سیاسی، ارتباطی و نظامی تغییرات بسیار پیدا کرد. مطابق اسناد تاریخی، دیگرام توسعه

شهر قاجاری کرمانشاه به عنوان مرکز تجاری منطقه‌ای در غرب ایران و قرارگیری در مسیر کاروان‌های عتبات عالیات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. این شرایط موجب تداوم حیات شهر و پیدایش ساختارهای شهری متعدد در کرمانشاه گردید. پس از حکومت محمد علی میرزا دولت‌شاه، عمادالدوله نیز زمینه‌های توسعه

ساختار اصلی شهر کرمانشاه در شکل ۸ و عوامل موثر در توسعه شهر کرمانشاه طبق شکل ۹ به شرح ذیل بیان شده است:

شکل ۹. عوامل موثر در توسعه شهر کرمانشاه
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

شکل ۸. دیاگرام توسعه ساختار اصلی شهر کرمانشاه
(منبع: میراث فرهنگی)

الگوها در توسعه چشمگیر بافت قدیم در شکل ۱۰، پیروی از برنامه‌ریزی شهری نوین و ایجاد بناهای متعدد شهر نقش قابل توجهی داشت (حبیبی، ۱۳۹۷: ۱۲۱).

تحولات شهرسازی قاجاری در کرمانشاه
مرکز شهر قاجاری کرمانشاه به عنوان محل اقامت بیگلربیگی و مینیاتوری از دربار تهران، تحت تاثیر امور بازرگانی و مبادلات بین‌المللی به الگوهای ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و مذهبی دست یافت؛ این

شکل ۱۰. (مرکز شهر قاجاری کرمانشاه) شکل ۱۱. (میدان توپخانه شهر کرمانشاه) شکل ۱۲. (میدان مشق شهر کرمانشاه شکل ۱۳. (عمارت دیوانخانه)
(منبع: میراث فرهنگی)

ساختارهای تحولات شهرسازی در کرمانشاه طبق جدول ۳ دسته بندی شده است:

جدول ۳. ساختارهای توسعه شهر کرمانشاه

ساختارهای تحولات شهرسازی قاجاری کرمانشاه			
عملکرد	ویژگی کالبدی	موقعیت	ساختار
تامین آب شهر و باغ‌سازی در مجاورت ارگ حکومتی	شکل‌گیری قسمتی از بافت اصلی شهر در مجاورت رودخانه	رودخانه آبشوران	طبیعی
	قرارگیری باغ‌ها و کاخ‌های سلطنتی	آب و هوای مناسب	
	تولید محصولات کشاورزی	زمین‌های کشاورزی مطلوب	
همجواری میدان توپخانه، ارگ حکومتی، بازار و مسجد جامع در مرکز بافت قدیم شهر	حاکمیت شاهزادگان قاجاری	ارگ حکومتی	سیاسی
	مرکزیت سیاسی شهر کرمانشاه در غرب ایران	میدان مشق نظامی	
	حمایت از امور نظامی تجاری و گمرک	دیوان خانه	
	استخدام مستشاران خارجی	کاخ‌های سلطنتی	
	اقدامات عمرانی و مرمتی بناهای متعدد	میدان توپخانه	
همجواری بازار با میدان اصلی شهر، مسجد جامع و ارگ حکومتی	گذر کاروانها از مسیر بازار	بازار	اقتصادی
	استقرار بازرگانان و تجار	گمرک	
	قرارگیری کاروانسراهای متعدد در مسیر بازار	دروازه‌های شهر	
	رونق اقتصادی و شکل‌گیری اصناف متعدد		
تعامل مسجد جامع با بازار، میدان اصلی شهر، بازارهای محله ای و ارگ حکومتی	ایجاد انسجام در محلات شهر	عتبات عالیات	مذهبی
	یکپارچگی فعالیت‌های فرهنگی	مسجد جامع	
	یکپارچگی فعالیت‌های مذهبی	مساجد محله ای متعدد	
	ایجاد بناهای موقوفه ای توسط شاهزادگان قاجاری و افراد خیر	نقاره خانه تکایا و حسینیه‌ها	

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

معماری خانه‌های قاجاری در کرمانشاه
 ورود الگوهای معماری غرب به معماری مسکونی
 قاجاری در کرمانشاه و در تلفیق با معماری سنتی
 ایران، تحولاتی را پدید آورد. ویژگی‌های معماری
 قاجاری کرمانشاه، در جدول ۴ به شرح ذیل نشان داده
 شده است.

جدول ۴. ویژگی‌های معماری قاجار کرمانشاه

بررسی ویژگی‌های معماری قاجار کرمانشاه		
ورودی	بالکن	دیوار
طراحی ورودی‌های مرتفع و استفاده از بالکن	بالکن‌ها به تقلید از بناهای غربی و استفاده از طرح بغدادی	تقسیم شدن نما به تعدادی دهانه‌ی دارای پنجره
		
مصالح	قوس	زیرزمین
اواخر دوره: رواج سبک معماری غرب و دگرگونی مصالح و تکنولوژی	ابتدای دوره: استفاده از قوس‌های ورودی برابر اواسط دوره: استفاده از نعل درگاه‌های چوبی، قوس‌های نیم دایره‌ای، دسته سبیدی و بیضی شکل اواخر دوره: حذف شدن پیش تاق‌ها، سکوها، کوبه و حلقه	نمایان شدن زیرزمین در سیمای خارجی بنا
		قرارگیری به صورت قائم در کنار یا در امتداد ورودی
		

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

الگوهای معماری به تفکیک شاخصه‌های مورد استناد در جدول ۵ به شرح ذیل تحلیل شده است:

جدول ۵. الگوهای معماری سیمای خانه‌های قاجار

الگوهای معماری سیمای خانه‌های قاجار کرمانشاه	
تقارن	محور تقارن مرتفع همراه تزئینات با جزئیات بیشتر.
بازشو	ابعاد متنوع بازشو، پنجره کشیده در راستای قائم، عرض کمتر پنجره نسبت به در، فرم مستطیل شکل و دارای قوس.
نرده	نرده پنجره و بالکن: (چوبی و فلزی)، نرده ایوان بیرونی و حفاظ پله: (چوبی)، نرده بهارخواب درون ساختمان با طرح و نقش‌های متنوع: (فلزی).
آجر	تزئینات آجری نما با طرح و نقش‌های متنوع: - آجر چهارگوش قزاقی: (کفپوش حیاط خانه)، - آجر قالبی تراش و تزئینی: (سر ستون)، - آجر مهری برجسته: (حاشیه ایوان و لچکی قوس پنجره)، - آجر نقش دار خفته راسته یا جناغی: (حاشیه پنجره، سطح دیوار و هره‌چینی در لبه بام)، - آجر نقش دار هندسی و گل برجسته: (حاشیه پنجره، سطح دیوار و هره‌چینی در لبه بام).
تزئینات	تزئینات سنگی: سنگ‌های منقوش (رخبام، گل در کتیبه: (در ورودی)، حاشیه قوسی شکل: (در و پنجره)، قوس کمانی: (بین ستون‌ها)، قوس دسته سیدی: (در)، قوس سه مرکز یا توپا: (در)، قوس کند سینه کفتری: (پنجره).
بالکن	خانه‌های برونگرا: بالکن‌های سر پوشیده با حداقل دو ستون در اطراف آن.
ورودی	خانه‌های برونگرا: پله (ارتباط فضای بیرون به فضای داخل)، خانه‌های درونگرا: در ورودی (چوبی و دو لته، با قوس دسته سیدی و قرار داشتن دو سکو در اطراف آن).
سقف	شیبدار
سنتوری و رخبام	سنتوری: ورودی بنا (مثلثی، شکسته و قوس‌دار)، رخبام: پیشانی بنا بالاترین قسمت نمای ساختمان (به صورت سطح نواری افقی ساده و گاهی با مقرنس‌های گچی، سفالی و تلفیقی از آجر و گچ).
ستون	ابتدای دوره قاجار: (سنتی و در فضای درونی بنا). اواخر دوره قاجار: (پدیدار شدن در چشم انداز شهری). تزئینات ستون: الهام از هنر ایرانی (نقوش آجری، گچی و آینه‌کاری)، ستون‌ها و ایوان‌های ستون‌دار کلاسیک (حیاط خانه‌ها و نمای حجره‌ها در خیابان)، ورودی‌های ستون‌دار و تاق نماها (دوریک، یونیک و کرنتی اغلب از گل و بوته، تنه ستون‌ها تراش خورده و با ظرافت استوانه ای شکل)، جنس ستون‌ها: (آجر و گچ)، تزئینات ستون و سر ستون: (آجر و گچ).
پنجره، روزن و شباک	پنجره: تعداد، ابعاد، اندازه و فرم (الگوی سنتی و تلفیقی در سال‌های نخست، میانی و الگوی فرنگی در نیمه دوم). - نیمه اول دوره قاجار: پنجره (ساده و مستطیل شکل، دارای دو یا چند لنگه ثابت یا بازشو، کتیبه مستطیل، منحنی و شکسته، پنجره مجاور معابر دارای حفاظ فلزی، پنجره درون حیاط محصور فاقد حفاظ). - اواخر دوره قاجار: شمایل جدید بازشوها، الگوهای فرنگی دو یا سه بازشو در یک دهانه. روزن: تامین نور و روشنایی، تهویه فضا (فضاهای خدماتی: مطبخ و انبار)، خنک کردن هوا در خانه‌های درونگرا (مربع، مستطیل، مثلث، دایره و بیضی). شباک: حفاظت درون بنا (کاشی، سنگ، چوب و گچ).

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

صمدی، خانه معین‌الکتاب» در جدول ۶ به تفصیل بررسی شده است:

نمونه‌های خانه‌های قاجاری کرمانشاه
ویژگی‌های معماری چهار نمونه از خانه‌های قاجاری شهر کرمانشاه، «خانه اکبری، خانه صارم‌الدوله، خانه

جدول ۶. نمونه‌های خانه‌های قاجاری

نمونه‌های خانه‌های قاجاری کرمانشاه		
	<p>موقعیت قرارگیری محدوده</p> <p>همجواری تکیه بیگلربیگی و مسجد جامع</p> <p>دوره ساخت بنا قاجار</p> <p>مالک خواجه جوری بغدادی</p> <p>پلان درونگرا</p> <p>وجه تناقض وجود پنجره‌های بزرگ مشرف به کوچه یا گذر متناقض با ویژگی‌های یک خانه درونگرا</p> <p>ورودی ارتباط هشتی ورودی با پیش ورودی اتاق پذیرایی و حیاط</p> <p>مصالح آجر</p> <p>سقف چوبی</p> <p>بام کاهگل، آسفالت، شیروانی</p> <p>تزئینات آجر درنمای بیرونی، هره چینی اطراف سه‌دری و پنج‌دری، قاب بندی چوبی در سقف، گچبری</p> <p>نمای بیرونی ضلع جنوبی مشرف به کوچه، پنجره‌های بزرگ و کنسول‌های چوبی پرچ شده با میله‌های آهنی</p> <p>نمای داخلی نماهای یکپارچه، دارای تقارن و تعادل، فضای داخلی خانه بسیار زیبا</p> <p>تراس طبقه اول مشرف به حیاط خانه، بهار نشین و بهار خواب</p> <p>سبک بغدادی</p>	
		<p>موقعیت قرارگیری محدوده</p> <p>همجواری تکیه بیگلربیگی، سرای حاج علی محمد همدانی، خانه‌های قدیمی قاجار</p> <p>دوره ساخت بنا قاجار</p> <p>مالک صارم‌الدوله پسر بزرگ حاکم مقتدر کرمانشاه، امامقلی میرزا عمادالدوله</p> <p>قدمت تاریخ احداث بنا بین سال‌های ۱۲۶۸ و تا قبل از ۱۲۷۵</p> <p>پلان درونگرا</p> <p>بنا ۲ طبقه</p> <p>ساختار اندرونی بسیار بزرگ و چند حیاط دیگر</p> <p>مصالح آجر</p>

	چوبی	سقف	
	کاهگل	بام	
	نادرترین نقاشی‌های عصر قاجار، با مضامین متفاوت در سقف و دیوارهای اتاق‌ها	تزیینات	
	آجری و مقرنس کاری تاها	نما	
	طبقه همکف در ضلع شمال، حیاط جنوب و غرب، طبقه فوقانی در ضلع غربی	فضاها	
یکی از حیاط‌ها که به حیاط عکاسخانه معروف است.	حیاط		
	چهار راه اجاق در مرکز شهر کرمانشاه	موقعیت قرارگیری	خانه صدی
	ورودی اصلی ساختمان خیابان مدرس	محدوده	
	قاجار	دوره ساخت بنا	
	بیگربیگی	مالک	
	درونگرا	پلان	
	ضلع غربی دسترسی به هشتی و دالان، دسترسی هشتی بزرگتر انتهای دالان به اتاق‌ها، سرویس و حیاط بیرونی	ورودی	
	آجری	مصالح	
	استفاده از عناصر معماری غرب	وجه تمایز	
	چوبی	سقف	
	کاهگل	بام	
بنا دارای حمام (پوشش با تاق آجری)	حمام		
گچبری، نقاشی دیواری و تزیینات چوبی	تزیینات		
آجری	نما		
الگوی فضای معماری سنتی و مرکزی ایران، نظم هندسی	ویژگی‌های کالبدی		
زیرزمین و شبستان در بخش بیرونی و اندرونی؛ ارتباط کالبدی بدنه خانه با بافت ارگانیک بیرون؛ تبدیل آن به یک هندسه مناسب و منظم در داخل	تنوع فضاها و ویژگی عملکردی		
دارای حیاط بیرونی و اندرونی	حیاط		
	محله قدیمی علاف خانه شهر کرمانشاه	موقعیت قرارگیری	خانه معین الکتاب
	دسترسی از طریق کوچه توکل و فیض مهدوی	محدوده	
	۴۹۴ مترمربع	مساحت	
	قاجار	دوره ساخت بنا	
	میرزا حسن خان مدنی، (معین الکتاب یا دبیراعظم)	مالک	
	درونگرا	پلان	
	۳ طبقه	بنا	
	دسترسی از ورودی و هشتی به حیاط بیرونی، از طریق راهرو به حیاط اندرونی	ورودی	
	۱۵۴ متر مربع	حیاط	
	بخش اندرونی (سه طرف حیاط دارای فضاهای مسکونی)	فضاها	
آجر، چوب	مصالح		
کاهگل	بام		

ارزیابی توسعه معماری و شهرسازی مدرن در معماری خان‌های قاجار (موروث‌شناسی: شهر کرمانشاه در منطقه غرب ایران)

	تاق نماهای زیبا؛ معقلی کاری‌های زیبا در تمام سطوح خارجی	تزیینات
	تاق مهمانخانه با ارسی زیبا، ساختمان خانه و حیاط	ضلع شمالی
	فاقد ساختمان	ضلع جنوبی
	شامل سه اتاق	زیرزمین

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

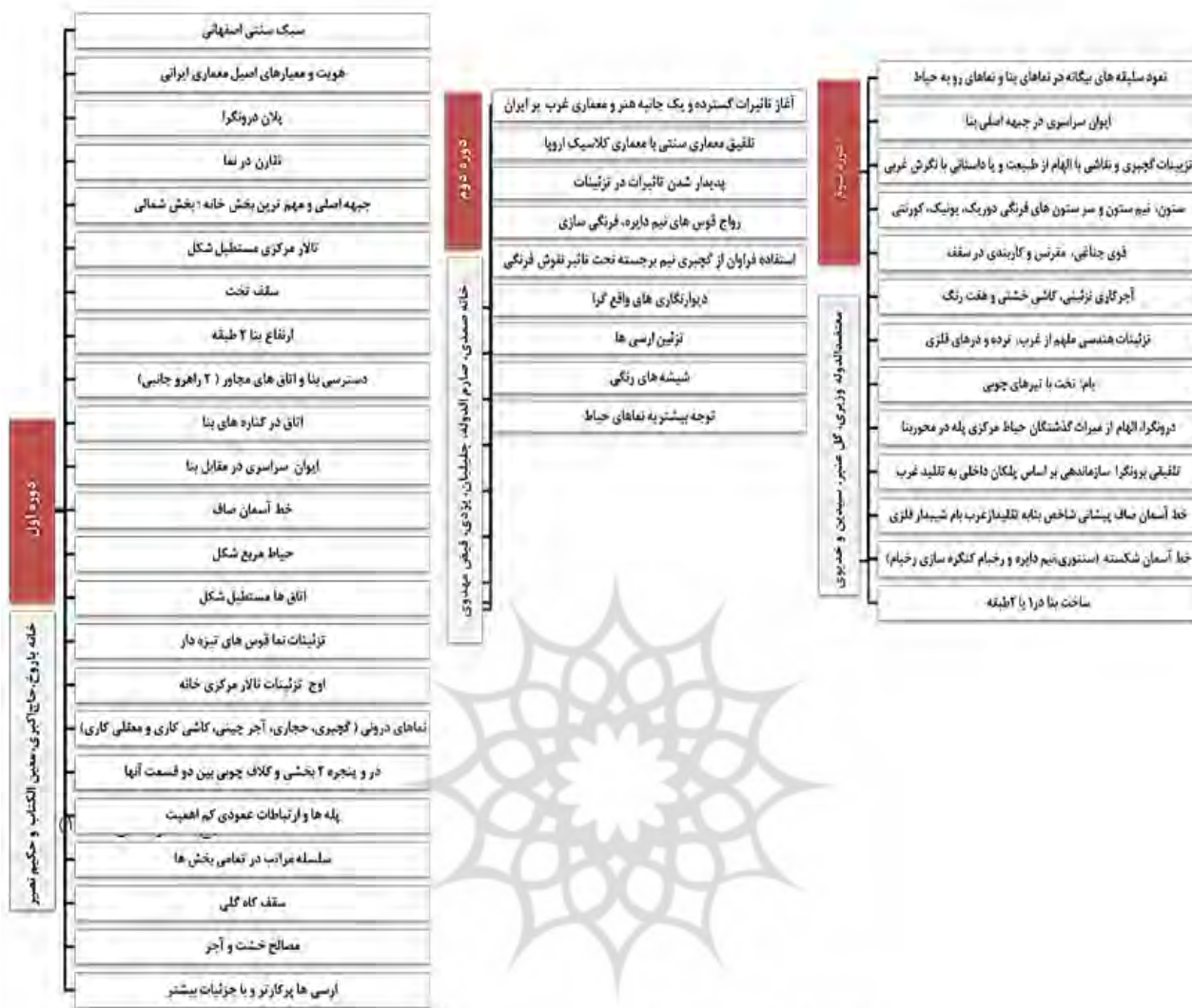
ویژگی‌های مباحث معماری، سازه و تزیینات در نمونه‌های موردی طبق سه دوره معماری قاجار در جدول ۷ به تفکیک دسته‌بندی شده است و الگوهای ساختاری فضا نیز به صورت دو گونه‌ی درونگرا و درونگرا-برونگرا مورد تحلیل قرار گرفته است.

جدول ۷. دوره‌های مختلف معماری و الگوهای ساختار فضایی

دوره‌های مختلف معماری و الگوهای ساختار فضایی قاجار			معماری
دوره سوم: تلفیقی	دوره دوم: فرنگی	دوره اول: سنتی	
درونگرا- برونگرا	درونگرا	درونگرا	سازه
خط آسمان شکسته	خط آسمان صاف	خط آسمان صاف	
پلکان داخلی تقلید از غرب	پله در محور بنا	الهام از گذشتگان	
الگوپردازی از معماری غرب	الگوپردازی از معماری غرب	بام تخت	تزیینات
بام تخت با تیرهای چوبی	بام شیب‌دار فلزی بام تخت با تیرهای چوبی	بام تیرهای چوبی	
ساخت بنا: (۲ یا ۳ طبقه)	ساخت بنا: (۲ طبقه)	ساخت بنا: (۲ طبقه)	نمونه
نرده و در فلزی ستون، نیم ستون و سرستون تزیینات هندسی	ستون و سرستون فرنگی کاشی خشتی و هفت رنگ آجرکاری تزیینی پیشانی شاخص بنا	قوس جناغی مقرنس و کاربندی آجرکاری تزیینی کاشی خشتی و هفت رنگ	
خانه معتضالدوله، خانه وکیل‌الدوله	خانه صارم‌الدوله، خانه صمدی	خانه باروخ، خانه اکبری، خانه معین‌الکتاب	الگوهای ساختار فضایی
ساختار فضایی الگوی درونگرا - برونگرا	ساختار فضایی الگوی درونگرا		
فضای ورودی: خیابان، درگاه و حال ورودی	فضای ورودی: کوچه، جلوخان، درگاه و هشتی		
فضاهای اصلی: حال مرکزی، اتاق‌ها به صورت ردیفی، بالکن سرپوشیده ستوندار رو به خیابان	فضاهای اصلی: تالار، اتاق‌ها حول حیاط اندرونی، ایوان سرپوشیده ستوندار		
فضاهای بخش خدماتی: انبارها، آشپزخانه، سرویس بهداشتی و حمام و اتاق‌های مستخدمین	فضاهای بخش خدماتی: پستوها، انبارها، مطبخ، سرویس بهداشتی، حمام اتاق مستخدمین		
فضاهای ارتباطی: حال ورودی، راهرو، حیاط اندرونی، راه پله رابط طبقات به صورت نوار قلم و زیرزمین	فضاهای ارتباطی: هشتی، دالان، حیاط‌های اندرونی و بیرونی، راه پله‌ها و زیرزمین		

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

طبق مطالعات و یافته‌ها خانه‌های مورد بحث در شهر کرمانشاه در این دوره مطابق با شکل ۱۴ به سه گروه دارای ویژگی‌های متفاوت به شرح ذیل می‌باشد.

شکل ۱۴. دسته بندی خانه‌های دوران قاجار کرمانشاه

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

ارزیابی خانه‌های قاجاری کرمانشاه

۱. «چگونگی شکل‌گیری معماری خانه‌های قاجار در منطقه غرب ایران و بررسی رابطه‌ی الگوهای توسعه معماری مدرن»: مرحله نخست ارزیابی با توجه به تحلیل ویژگی‌ها، الگوها، عناصر معماری، الگوی ساختاری فضا و دسته‌بندی خانه‌ها، مطابق جدول ۸ به تفکیک ارائه

شده است. میزان تاثیرگذاری معماری سنتی و معماری غرب به صورت نسبت تعداد ویژگی‌ها در هر یک از شاخص‌ها بر کل ویژگی‌های آن شاخصه در واحد درصد، بیان شده است. معیار ارزیابی به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای بر اساس ادبیات نظری، پیشینه تحقیق و مطالعات میدانی تعیین شده است.

جدول ۸.۸. ارزیابی خانه‌های قاجاری

فلز و سنگ		فولاد و چدن		آهن سفید		سازه و مصالح
نرده‌ها و عناصر تزئینی فلزی		سازه بنا		پوشش بام		
بام	پله	قوس‌ها	پنجره‌ها و درها	ستون	عناصر معماری	تأثیرگذاری معماری غرب
پوشش شیروانی	تشریفاتی	قوس‌ها نیم دایره و دسته زنبیلی	هلالی، دسته زنبیلی و سنتوری	ستون و سرستون‌های یونانی		
عناصر محوری در ورودی بنا		بالکن‌های پیش آمده	پیش آمدگی و پس رفتگی	برونگرا	پلان و حجم	
پله‌های عریض و مرکزی ورودی		محوریت	ورودی	-		
تزئینات	قوس	سرستون	پیش آمدگی و پس رفتگی	خط آسمان شکسته	نما و مقطع	
شبه سنتوری	نیم دایره رومی	یونانی	ورودی	سنتوری یا شیروانی		
محوریت		ارتباط فضایی		ارتباط عمودی	ارتباطات	
راه پله و سرسرای ورودی		ارتباط راهرو یا سرسرا به اتاق		نمایان	فضایی	
رنگ	تصاویر	تقارن	اشکال و نقوش	گونه	تزئینات	
تقدم استفاده از رنگ‌های گرم به سرد	استفاده از تصاویر موجودات ذی‌روح	عدم رعایت تقارن در نقوش تزئینی	اشکال آزاد و نقوش طبیعی یا تزئینات هندسی نئوکلاسیک	تقدم تزئینات خارجی بر داخلی		
چوب		خشت، آجر، چوب		کاهگل، آجر	سازه و مصالح	تأثیرگذاری معماری سنتی
پنجره، در، نرده و عناصر تزئینی چوبی		سازه بنا		پوشش بام		
بام	پله	قوس‌ها	پنجره‌ها و درها	ستون	عناصر معماری	
دارای کاهگل یا سفال	گرد آجری	جناغی	مستطیل شکل و جناغی	ستون و سرستون‌های ایرانی		
عناصر سازمان دهنده بنا		ایوان	پیش آمدگی و پس رفتگی	درونگرا	پلان و حجم	
تالار مرکزی مهم و محوری		ایوان‌های ستون دار مسقف و هم تراز با بنا	ورودی	-		
قوس	سرستون	ورودی فرو رفته و دارای هشتی	پیش آمدگی و پس رفتگی	خط آسمان صاف یا گنبددار	نما و مقطع	
جناغی، سنتی	ایرانی	-	ورودی	سنتوری یا شیروانی		
محوریت		ارتباط فضایی		ارتباط عمودی	ارتباطات	
هشتی		ارتباط اتاق به اتاق		پنهان و محدود	فضایی	
رنگ	تصاویر	تقارن	اشکال و نقوش	گونه	تزئینات	
تقدم استفاده از رنگ‌های سرد به گرم	عدم استفاده از تصاویر موجودات ذی‌روح	ایجاد تقارن در نقوش تزئینی	صلابت اشکال و نقوش طبیعت گریز به شکل هندسی اسلیمی و ختایی	تقدم تزئینات داخلی بر خارجی		

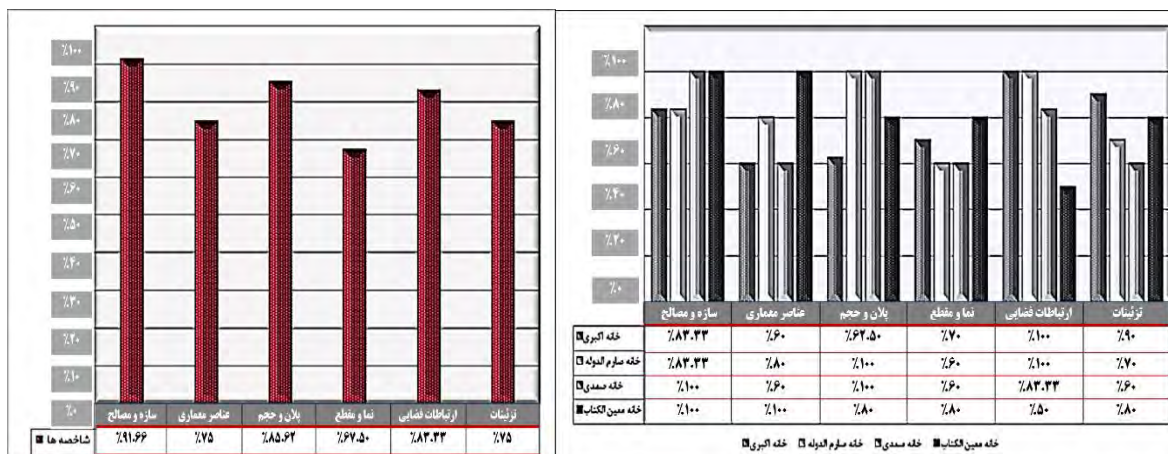
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

طبق شاخصه‌های تعیین شده متأثر از معماری سنتی و ذیل به تفصیل ارزیابی شده است: غرب در جدول ۸، نمونه‌های موردی مدنظر در جداول

جدول ۹. ارزیابی شاخصه‌ها

ارزیابی شاخصه‌ها		
میانگین	سازه و مصالح	خانه اکبری
٪۸۳.۳۳	بام (شیروانی، خشت)، (٪۵۰)؛ سازه (آجر، چوب)، (٪۱۰۰)؛ نرده‌ها و عناصر تزئینی، (٪۱۰۰)	
میانگین	عناصر معماری	
٪۶۰	ستون و سرستون، (٪۰)؛ پنجره‌ها، (٪۵۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)؛ پله (آجری)، (٪۱۰۰)؛ بام (٪۵۰)	
میانگین	پلان و حجم	
٪۶۲.۵۰	درون‌گرا، (٪۱۰۰)؛ پیش آمدگی و پس رفتگی، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۵۰)؛ محوریت، (٪۰)	
میانگین	نما و مقطع	
٪۷۰	خط آسمان صاف، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۵۰)؛ بالکن، (٪۱۰۰)؛ سرستون‌ها، (٪۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)	
میانگین	ارتباطات فضایی	
٪۱۰۰	ارتباطات عمودی، (٪۱۰۰)؛ ارتباط فضایی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۱۰۰)	
میانگین	تزئینات	خانه صادم الدوله
٪۹۰	گونه، (٪۵۰)؛ اشکال، (٪۱۰۰)؛ تقارن، (٪۱۰۰)؛ تصاویر، (٪۱۰۰)؛ رنگ، (٪۱۰۰)	
میانگین	سازه و مصالح	
٪۸۳.۳۳	بام (کاهگل)، (٪۱۰۰)؛ سازه بنا (آجر و چوب)، (٪۱۰۰)؛ نرده‌ها و عناصر تزئینی، (٪۵۰)	
میانگین	عناصر معماری	
٪۸۰	ستون و سرستون، (٪۰)؛ پنجره‌ها، (٪۱۰۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)؛ پله، (٪۱۰۰)؛ بام، (٪۱۰۰)	
میانگین	پلان و حجم	
٪۱۰۰	درون‌گرا، (٪۱۰۰)؛ پیش آمدگی و پس رفتگی، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۱۰۰)	
میانگین	نما و مقطع	
٪۶۰	خط آسمان صاف، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ بالکن، (٪۰)؛ سرستون‌ها، (٪۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)	
میانگین	ارتباطات فضایی	
٪۱۰۰	ارتباطات عمودی، (٪۱۰۰)؛ ارتباط فضایی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۱۰۰)	
میانگین	تزئینات	خانه صمدی
٪۷۰	گونه، (٪۵۰)؛ اشکال، (٪۵۰)؛ تقارن، (٪۵۰)؛ تصاویر، (٪۱۰۰)؛ رنگ، (٪۱۰۰)	
میانگین	سازه و مصالح	
٪۱۰۰	بام (کاهگل)، (٪۱۰۰)؛ سازه بنا، (٪۱۰۰)؛ نرده‌ها و عناصر تزئینی، (٪۱۰۰)	
میانگین	عناصر معماری	
٪۶۰	ستون و سرستون، (٪۵۰)؛ پنجره‌ها، (٪۵۰)؛ قوس‌ها، (٪۵۰)؛ پله، (٪۵۰)؛ بام، (٪۱۰۰)	
میانگین	پلان و حجم	
٪۱۰۰	درون‌گرا، (٪۱۰۰)؛ پیش آمدگی و پس رفتگی، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۱۰۰)	
میانگین	نما و مقطع	
٪۶۰	خط آسمان شکسته، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ بالکن، (٪۰)؛ سرستون‌ها، (٪۵۰)؛ قوس‌ها، (٪۵۰)	
میانگین	ارتباطات فضایی	
٪۸۳.۳۳	ارتباطات عمودی، (٪۵۰)؛ ارتباط فضایی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۱۰۰)	
میانگین	تزئینات	خانه معین الکتاب
٪۶۰	گونه، (٪۱۰۰)؛ اشکال، (٪۵۰)؛ تقارن، (٪۵۰)؛ تصاویر، (٪۵۰)؛ رنگ، (٪۵۰)	
میانگین	سازه و مصالح	
٪۱۰۰	بام، (٪۱۰۰)؛ سازه بنا، (٪۱۰۰)؛ نرده‌ها و عناصر تزئینی، (٪۱۰۰)	
میانگین	عناصر معماری	
٪۱۰۰	ستون و سرستون، (٪۱۰۰)؛ پنجره‌ها، (٪۱۰۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)؛ پله، (٪۱۰۰)؛ بام، (٪۱۰۰)	
میانگین	پلان و حجم	
٪۸۰	درون‌گرا، (٪۱۰۰)؛ پیش آمدگی و پس رفتگی، (٪۱۰۰)؛ پنجره‌ها، (٪۵۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ محوریت، (٪۵۰)	
میانگین	نما و مقطع	
٪۵۰	خط آسمان صاف، (٪۱۰۰)؛ ورودی، (٪۱۰۰)؛ بالکن، (٪۰)؛ سرستون‌ها، (٪۱۰۰)؛ قوس‌ها، (٪۱۰۰)	
میانگین	ارتباطات فضایی	
٪۵۰	ارتباطات عمودی، (٪۵۰)؛ ارتباط فضایی، (٪۵۰)؛ محوریت، (٪۵۰)	
میانگین	تزئینات	
٪۸۰	گونه، (٪۵۰)؛ اشکال، (٪۱۰۰)؛ تقارن، (٪۱۰۰)؛ تصاویر، (٪۱۰۰)؛ رنگ، (٪۵۰)	

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

نمودار ۱. شاخصه‌های متأثر از معماری سنتی و معماری غرب
نمودار ۲. تعیین درصد نسبی تاثیرگذاری شاخصه‌ها
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

تاثیرگذاری الگوهای شهرسازی قاجاری به صورت نسبت تعداد ویژگی‌ها در هریک از شاخصه‌ها بر کل ویژگی‌های آن شاخصه در واحد درصد، بیان شده است. معیار ارزیابی به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای بر اساس ادبیات نظری، پیشینه تحقیق و مطالعات میدانی تعیین شده است.

ارزیابی خانه‌های قاجاری کرمانشاه

۲. «چگونگی وابستگی تغییرات فضای کالبدی خانه‌های قاجاری شهر کرمانشاه به الگوها و توسعه شهرسازی قاجاری»:
در مرحله دوم ارزیابی با توجه به تحلیل ساختارها، موقعیت شهری، ویژگی‌های کالبدی و عملکرد در فضای شهری رو به رشد و دسته‌بندی خانه‌ها، مطابق جدول ۱۰ به تفکیک ارائه شده است. میزان

جدول ۱۰. وابستگی تغییرات فضای کالبدی خانه‌ها به شهرسازی قاجاری کرمانشاه

وابستگی تغییرات فضای کالبدی خانه‌ها به شهرسازی قاجاری کرمانشاه			
مبانی	تغییرات فضا	تحلیل فضای شهری	فضای کالبدی خانه
دعوت‌کنندگی	ریتم	<ul style="list-style-type: none"> مفهوم ساکن شدن، مکث کردن، منتظر شدن و ورود به فضا دگرگونی هماهنگ فرم و فیزیک فضا پدید آمدن فضای نوین برای عملکرد تازه 	ورودی
	گشایش		
	تنوع بصری		
فیلتر	فضای تقسیم‌کننده	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد تنوع بصری خلق فضای واسط و دسترسی به فضای متفاوت استفاده از شکستن زاویه دید 	هشتمی
	فضای ارتباطی		مفصل
سلسله مراتب فضایی	فضای نیمه باز	<ul style="list-style-type: none"> مرز فضاهای باز و بسته پدیداری فاصله در فضاهای پرو خالی 	ایوان
	فضای باز و بسته		اختلاف سطح، کیفیات مصالح و پوشش
تداوم	حرکت در فضا	تداوم حرکت بصری و فیزیکی	هندسه

نظام سازه شفافیت حرکت آب	<ul style="list-style-type: none"> دید مناسب به مجموعه و گشایش فضایی لازم خلق فضای یکپارچه رعایت اصل شفافیت تسلسل و ترکیب فضاهای پر و خالی 		
تنوع کالبد تنوع سایه و روشن کنترل کمیت و کیفیت نور	<ul style="list-style-type: none"> به وجود آمدن کل مجموعه از اجزای آن برخورداری از الگوی یکسان و تکراری ایجاد نظم به جهت یافتن وحدت مورد نظر 	وحدت فضایی	کثرت و وحدت نظم و هماهنگی

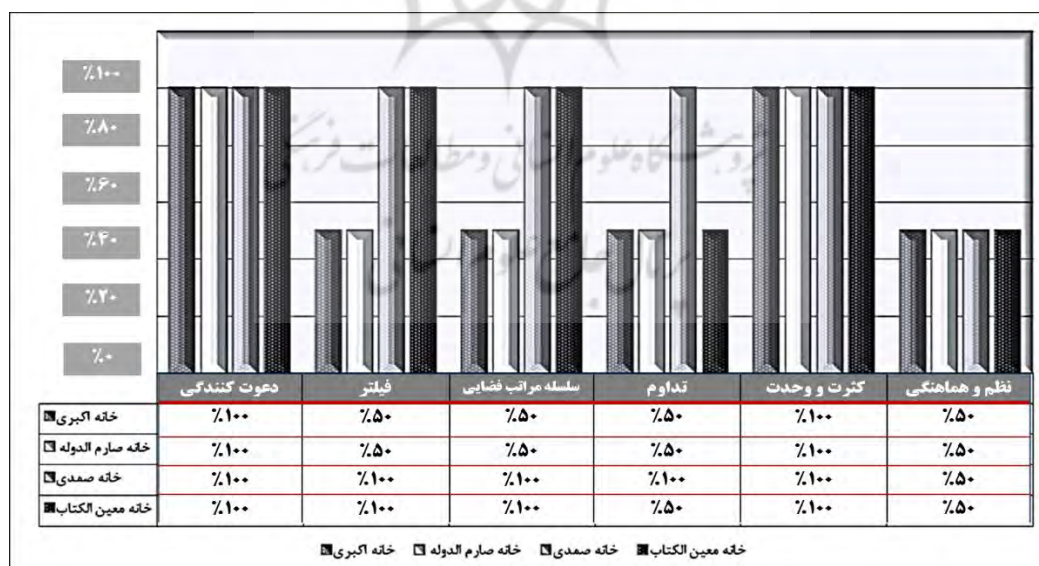
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

طبق شاخصه‌های تعیین شده متاثر از میزان تاثیرگذاری الگوهای شهرسازی قاجاری در جدول ۱۰، ارزیابی شده است: نمونه‌های موردی مدنظر در جداول ذیل به تفصیل

جدول ۱۱. ارزیابی شاخصه‌ها

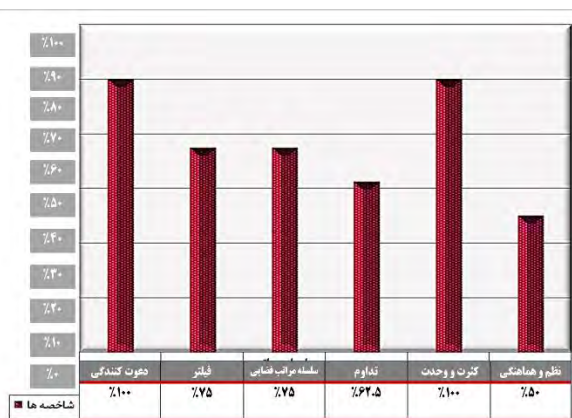
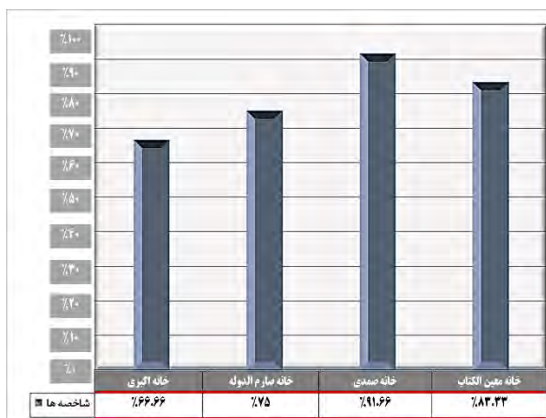
ارزیابی شاخصه‌ها							خانه اکبری
میانگین	نظم و هماهنگی	کثرت و وحدت	تداوم	سلسله مراتب فضایی	فیلتر	دعوت کنندگی	
۶۶.۶۶٪	۵۰٪	۱۰۰٪	۵۰٪	۵۰٪	۵۰٪	۱۰۰٪	خانه اکبری
میانگین	نظم و هماهنگی	کثرت و وحدت	تداوم	سلسله مراتب فضایی	فیلتر	دعوت کنندگی	خانه صارم الدوله
۷۵٪	۵۰٪	۱۰۰٪	۵۰٪	۵۰٪	۵۰٪	۱۰۰٪	خانه صمدی
میانگین	نظم و هماهنگی	کثرت و وحدت	تداوم	سلسله مراتب فضایی	فیلتر	دعوت کنندگی	خانه معین‌الکتاب
۹۱.۶۶٪	۵۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	خانه معین‌الکتاب
میانگین	نظم و هماهنگی	کثرت و وحدت	تداوم	سلسله مراتب فضایی	فیلتر	دعوت کنندگی	
۸۳.۳۳٪	۵۰٪	۱۰۰٪	۵۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

نمودار ۳. شاخصه‌های متاثر از وابستگی تغییرات فضای کالبدی خانه‌ها به شهرسازی قاجاری کرمانشاه

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

نمودار ۵. میزان تاثیرگذاری شهرسازی در کالبد نمونه های موردی

نمودار ۴. تعیین درصد نسبی تاثیرگذاری شاخصه‌ها

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

پایین‌ترین سطح را شامل می‌شود. - نما و مقطع: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس خانه اکبری و خانه صارم‌الدوله و صمدی در یک سطح یکسان قرار گرفته است. - ارتباطات فضایی: این شاخصه در خانه اکبری و صارم‌الدوله به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس در خانه صمدی و خانه معین‌الکتاب در پایین‌ترین سطح این نمودار قرار دارد. - تزئینات: این شاخصه به ترتیب در خانه اکبری، معین‌الکتاب، صارم‌الدوله و خانه صمدی قرار گرفته است. میزان تاثیرگذاری شاخصه‌های متأثر از معماری سنتی و غرب در نمودار ۲، به ترتیب در سازه و مصالح، پلان و حجم، ارتباطات فضایی، عناصر معماری و تزئینات مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده تاثیرپذیری همزمان از دو شاخصه اصلی مد نظر می‌باشد. نتایج حاصل از مرحله دوم ارزیابی «چگونگی وابستگی تغییرات فضای کالبدی خانه‌های قاجاری شهر کرمانشاه به الگوها و توسعه شهرسازی قاجاری»، با توجه به ویژگی‌های ساختارهای شهرسازی قاجاری کرمانشاه و شاخصه‌های متأثر از معماری و شهرسازی، مطابق نمودارهای ۳، ۴ به شرح ذیل نیز در پاسخگویی به سوالات این پژوهش موثر بوده است: - سازه و مصالح: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۱ و خانه اکبری و صارم‌الدوله به صورت مساوی در پایین‌ترین سطح قرار دارد. - عناصر معماری: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس در خانه صارم‌الدوله و در نهایت خانه اکبری و صمدی در یک سطح مشاهده می‌شود. - پلان و حجم: این شاخصه در خانه صارم‌الدوله و خانه صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس خانه معین‌الکتاب و در نهایت خانه اکبری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که، تحولات معماری خانه‌های قاجار کرمانشاه در منطقه غرب ایران، به صورت سه گونه متفاوت در دوره اول: سنتی، دوره دوم: فرنگی و دوره سوم: تلفیقی، ابتدا به صورت مستقل و سپس تلفیق با معماری سنتی ایران پدید آمده است. نتایج حاصل از مرحله نخست ارزیابی «چگونگی شکل‌گیری معماری خانه‌های قاجار در منطقه غرب ایران و بررسی رابطه‌ی الگوهای توسعه معماری و شهرسازی مدرن»، با توجه به ویژگی‌های خانه‌های قاجاری کرمانشاه و شاخصه‌های متأثر از معماری سنتی و غرب، مطابق نمودارهای ۱ و ۲ به شرح ذیل نیز در پاسخگویی به سوالات این پژوهش موثر بوده است:

- سازه و مصالح: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۱ و خانه اکبری و صارم‌الدوله به صورت مساوی در پایین‌ترین سطح قرار دارد. - عناصر معماری: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس در خانه صارم‌الدوله و در نهایت خانه اکبری و صمدی در یک سطح مشاهده می‌شود. - پلان و حجم: این شاخصه در خانه صارم‌الدوله و خانه صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۱، سپس خانه معین‌الکتاب و در نهایت خانه اکبری

یافته‌های این پژوهش نشانگر آن است که، تغییرات و اقدامات گسترده در شکل‌گیری و توسعه شهر کرمانشاه با توجه به ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در چارچوب یک نظام سازمان یافته توسط محمد علی میرزا دولت‌شاه در دوران قاجار صورت گرفته است. عملکردهای موجود در منطقه و پیروی از برنامه‌ریزی شهری نوین، موجب تداوم حیات شهر و پیدایش قصر حکومتی، میدان مشق، نقاره‌خانه، مسجد جامع، بازار، میدان توپخانه و دیوانخانه در شهر کرمانشاه شده است. تحولات معماری خانه‌های قاجار کرمانشاه در منطقه غرب ایران، به صورت سه گونه متفاوت در سه دوره سنتی، فرنگی و تلفیقی، پدید آمده است. رابطه‌ی الگوهای ساختار فضایی خانه‌های قاجاری کرمانشاه نیز بیانگر آن است که الگوها به دو صورت متفاوت درون‌نگرا و درون‌نگرا-برون‌نگرا شکل گرفته است. ارزیابی میزان تاثیرگذاری شاخص‌های سنتی و مدرن مورد تحلیل در خانه‌های قاجاری کرمانشاه در نمودارهای ۱ و ۲ بیانگر آن است که، الگوپذیری به ترتیب در سازه و مصالح به کار رفته در بنا، پلان و حجم مورد نظر، ارتباطات فضایی بنا، عناصر معماری و تزئینات مورد استفاده در خانه‌ها مشاهده می‌شود. سازه و مصالح دارای بیشترین و عناصر معماری و تزئینات دارای کمترین میزان تاثیرپذیری از معماری سنتی و غرب هستند. ارزیابی میزان تاثیرگذاری شاخص‌های متأثر از الگوهای شهرسازی قاجاری کرمانشاه در نمودارهای ۳، ۴ و ۵ بیانگر آن است که، الگوپذیری به ترتیب در مبانی دعوت‌کنندگی، کثرت و وحدت، سلسله مراتب فضایی، فیلتر، تداوم و نظم و هماهنگی مشاهده می‌شود. دعوت‌کنندگی، کثرت و وحدت دارای بیشترین و نظم و هماهنگی دارای کمترین میزان تاثیرپذیری از الگوهای شهرسازی قاجاری هستند. در نتیجه تاثیرگذاری و الگوپردازی در ابتدا با تداوم سنت‌های معماری ایران، سپس تلفیق معماری سنتی

صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۳ سطح قرار دارد. - فیلتر: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۳ و خانه اکبری و صارم‌الدوله به صورت مساوی در پایین‌ترین سطح قرار دارد. - سلسله مراتب فضایی: این شاخصه در خانه معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۳ خانه اکبری و صارم‌الدوله به صورت مساوی در پایین‌ترین سطح قرار دارد. - تداوم: این شاخصه در خانه صمدی در بالاترین سطح نمودار ۳ و خانه اکبری، صارم‌الدوله و معین‌الکتاب به صورت مساوی در پایین‌ترین سطح قرار دارد. - کثرت و وحدت: این شاخصه در خانه اکبری، صارم‌الدوله، معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در بالاترین سطح نمودار ۳ سطح قرار دارد. - نظم و هماهنگی: این شاخصه در خانه اکبری، صارم‌الدوله، معین‌الکتاب و صمدی به صورت یکسان در پایین‌ترین سطح نمودار ۳ سطح قرار دارد.

نتیجه‌گیری

دولت قاجار زمینه‌های فرآیند توسعه و الگوپردازی از تمدن غرب و مدرنیته را در فضای سنتی جامعه ایران فراهم نمود. تحولات و پیشرفت در عرصه معماری و شهرسازی به واسطه‌ی بروز تغییرات در روابط اجتماعی، تفکیک افشار جامعه و پیدایش نیازهای جدید، با شکل‌گیری و توسعه‌ی فضاهای متفاوت با نحوه‌ی زندگی گروه‌های مختلف مردم شکل گرفت. الگوپذیری از شهرسازی غرب، حضور مهندسان و شهرسازان خارجی، گشایش فضاهای شهری، تشکیل محلات جدید شهری، بروز میادین و خیابان‌های جدید، توسعه بافت شهری مناسب حمل و نقل شهری، ایجاد ساختمان‌های برون‌نگرا، توجه به نحوه‌ی ساخت خانه‌های غربی و استفاده از مصالح متفاوت، مهمترین عوامل ایجاد معماری و شهرسازی در دوره قاجار بود.

برومند سرخابی، هدایت‌الله. (۱۳۸۸). در جستجوی هویت شهری کرمانشاه، تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1536363>

حبیبی، سیدمحسن. (۱۳۷۳). نخستین پژوهش‌ها در ایران، مجله گفتگو، مراد ثقفی، دوره دوم، شماره ۳، صص ۱۵۲-۱۳۸.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/538394>

حبیبی، محسن. (۱۳۹۷). از شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تأثر، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران

<https://www.gisoom.com/book/11471128>

خاکپور، مژگان؛ انصاری، مجتبی؛ طاهرنیان، علی. (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت، مجله هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران، دوره دوم، شماره ۴۱، صص ۲۹-۴۲.

https://jfaup.ut.ac.ir/article_22266.html

رمضان جماعت، مینا؛ نیستانی، جواد. (۱۳۸۹). جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه‌های تهران دوره قاجار، مجله هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران، دوره دوم، شماره ۴۴، صص ۶۵-۷۵.

https://jfaup.ut.ac.ir/article_23977.html

ریاضی، ابوالحسن. (۱۳۸۹). تأثیر تجدد بر سازمان فضای شهر تهران در اواخر دوره قاجار، مجله تحقیقات فرهنگی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری، دوره سوم، شماره ۳، صص ۱۴۸-۱۲۹.

http://www.jicr.ir/article_151.html

زارعی، هانی. (۱۳۸۹). بررسی ویژگی‌های سبکی گونه معماری مسکونی دوره قاجاریه شهر شیراز، همایش ملی معماری و شهرسازی معاصر ایران، شیراز - دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیضا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیضا.

<https://civilica.com/doc/84255>

زمرشیدی، حسین. (۱۳۹۰). آموزه‌های معماری ایرانی و ساختمان‌سازی مسکونی از دوره قاجاریه تا امروز، مجله مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاددانشگاهی، دوره اول، شماره ۳، صص ۱۰-۱.

<https://www.sid.ir/Journal/ViewPaper.aspx?id=137392>

ایران با معماری غرب و در نهایت جایگزین شدن معماری غرب با معماری سنتی ایران شکل گرفته است. سیر تکاملی و تغییرات کالبدی خانه‌های قاجار کرمانشاه بر اساس وابستگی به تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در ساختار شکل‌گیری و توسعه شهر قاجاری کرمانشاه محقق شده است. در راستای ادامه تحقیقات به پژوهشگران در این زمینه موضوعات بیان شده در ذیل پیشنهاد می‌شود: ۱. بهره‌گیری از مراحل روش تحقیق این پژوهش، در تحلیل موضوع مشابه در دوره تاریخی متفاوت ایران؛ ۲. مطالعه تأثیرگذاری یافته‌های این پژوهش بر سایر دوران معماری ایران؛ ۳. بررسی الگوهای ساختاری خانه‌ها به صورت مطالعات منطقه‌ای در سایر نقاط ایران؛ ۴. بازآفرینی هویت و عملکرد خانه‌ها در هسته مرکزی شهرها و فراهم نمودن مقصد گردشگری توسط برنامه‌ریزان و طراحان شهری؛ ۵. بررسی چگونگی وابستگی و الگوپذیری بناها از اقشار مختلف جامعه به صورت مطالعات منطقه‌ای در سایر نقاط ایران.

منابع

ابراهیمی، غلامرضا؛ سلطانه‌زاده، حسین؛ کرامتی، غزال. (۱۳۹۶). بازتاب فرهنگ غرب در تحول سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار شهر همدان، مجله باغ نظر، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، دوره چهاردهم، شماره ۴۷، صص ۲۹-۳۸.

http://www.bagh-sj.com/article_45082.html

افشار اصل، مهدی؛ خسروی، محمدباقر. (۱۳۷۷). معماری ایران در دوره قاجار، مجله هنر معاونت امور هنری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دوره هجدهم، شماره ۳۶، صص ۱۳۷-۱۲۷.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/473196>

بابازاده اسکویی، سولماز؛ پاکروان، گلناز. (۱۳۹۰). الگوهای مطرح در طراحی نماهای اصلی خانه‌های دوره قاجاریه و اوایل پهلوی اول در تبریز، همایش ملی سازه، راه، معماری، چالوس - دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس.

<https://civilica.com/doc/149768>

قلیچ خانی، بهنام؛ اعتصام، ایرج؛ مختاباد امرئی، سید مصطفی. (۱۳۹۲). تحلیل تحولات کالبدی خانه های گرگان در دوران قاجار، مجله هویت شهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دوره هفتم، شماره ۱۶، صص ۵۱-۶۲.

https://hoviatshahr.srbiau.ac.ir/article_2718.html

کاتب، فاطمه. (۱۳۹۱). معماری خانه‌های ایرانی، انتشارات: طبع و نشر.

<https://www.gisoom.com/book/1848943/>

کزازی، جلال‌الدین؛ بیگلری، هرمز. (۱۳۷۶). تاریخ کرمانشاه در عصر قاجار، یا، نگرشی به تاریخ اجتماعی، سیاسی، اقتصادی کرمانشاه، انتشارات: طاق بستان.

<https://www.gisoom.com/book/1127793/>

کمالی، محمدرضا. (۱۳۸۹). بررسی معماری دوره قاجار، مجله دانش مرمت و میراث فرهنگی، انجمن علمی دانشجویان مرمت دانشکده مرمت دانشگاه هنر اصفهان، سال پنجم، شماره-۴، صص ۵۷-۴۷.

<http://ensani.ir/fa/article/318722/>

گودرزی، مرتضی. (۱۳۸۸). آینه خیال: بررسی و تحلیل تزئینات معماری دوره قاجار، انتشارات: سوره مهر.

<https://www.gisoom.com/book/1621211/>

معدی، رضا. (۱۳۸۴). طراحی نوین ساختار بافت قدیمی شهر کرمانشاه، پایان نامه کارشناسی ارشد، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

<https://finearts.ut.ac.ir/home>

معماریان، غلامحسین. (۱۳۷۵). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه شناسی درونگرا، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

<https://www.gisoom.com/book/1104968/>

معماریان، غلامحسین. (۱۳۷۶). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه شناسی برونگرا، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

<https://www.gisoom.com/book/1121797/>

Bani Masoud, A. (2015), Iranian Contemporary Architecture, (5nd ed.), Tehran: Honar-e Memari.

<https://www.gisoom.com/book/11165475/>

سلطانزاده، حسین؛ ایرانی بهبهانی، هما؛ ارمغان، مریم. (۱۳۹۲). معماری و فرهنگ در خانه های اعیانی تهران در دوره قاجار، مجله پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، دوره سوم، شماره ۱، صص ۲۹-۵۰.

https://ijar.ut.ac.ir/article_50672.html

شاهرودی، مرضیه. (۱۳۹۴). تاثیر تعاملات فرهنگی ایران و اروپا بر معماری ایران در دوره قاجار (نمونه موردی: مجموعه ساختمان‌های کاخ گلستان)، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، موسسه سفیران راه مهرازی، دانشگاه علم و هنر یزد.

<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=22044>

صارمی نائینی، داوود؛ مسعودی، ذبیح‌الله. (۱۳۸۹). مطالعه و بررسی خانه های تاریخی بیرجند در دوره قاجار، همایش منطقه‌ای خانه ایرانی، گنبد کاووس - دانشگاه آزاد اسلامی واحد گنبد کاووس، دانشکده آزاد اسلامی واحد گنبد کاووس.

<https://civilica.com/doc/101675>

صارمی، علی اکبر. (۱۳۷۴). مدرنیته و رهاوردهای آن در معماری و شهرسازی ایران، مجله گفتگو، مراد ثقفی، دوره سوم، شماره ۱۰، صص ۵۷-۶۹.

<http://goftogu.com/10>

فرهاد، شراره؛ کاشانی، اریک. (۱۳۸۹). بررسی معماری و شهرسازی در دوره قاجار، اولین همایش معماری و شهرسازی معاصر (مبانی و مصادیق معماری و شهرسازی)، گنبد کاووس - دانشگاه آزاد اسلامی واحد گنبد کاووس، دانشکده آزاد اسلامی واحد گنبد کاووس.

<https://civilica.com/doc/84088>

قاسمی سیپچانی، مریم؛ معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۹). بازشناسی بخشی از هویت معماری ایرانی بوسیله تحلیل گونه شناسانه خانه های اصفهان در دوره قاجار، مجله هویت شهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دوره چهارم، شماره ۷، صص ۸۷-۹۴.

https://hoviatshahr.srbiau.ac.ir/article_1138.html

قبادیان، وحید. (۱۳۹۳). دارالخلافة ناصری سنت و تجدد در معماری معاصر تهران، مهندسین مشاور معماری سفید تهران: انتشارات پشتون.

<https://www.gisoom.com/book/11032826/>

Sajadi, F., Rostami, m., & Rostami, S. (2014), Historic Roots of the Challenge of Tradition and Modernity in Contemporary Architecture of Qajar Era, Naqshejahan, 4(2), 76-85.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=245024>

Ramezan Jamaat, M., & Neyestani, J. (2012), The Manifestations of Modernity and Tradition in the Entrance Spaces of Houses in Tehran in Qajar Era, Honar-ha-ye Ziba, 2(44), 65-75.

https://jfaup.ut.ac.ir/article_23977.html?lang=en

